

Formule E

Het meevoelen en de cultuur

We moeten de zaken zo eenvoudig mogelijk maken, maar niet eenvoudiger.

Albert Einstein

Spiegelneuronen

Als we zien hoe een timmerman zich met de hamer op de vinger slaat, vertrekt (ook) ons gezicht. Als we een atleet als winnaar over de meet zien komen, jubelt in ons (dezelfde) vreugde. Zien eten doet eten, als het bij de een jeukt, begint de ander te krabben en als iemand geeuwt, geeuwt iedereen om hem heen.

Sinds de bevindingen van Giacomo Rizzolatti menen neuro- en biowetenschappers dat dergelijke 'empathische' reacties op de *monkey see monkey do* of spiegelneuronen zijn gegrondvest. Dit cerebraal substraat wordt door hen meteen en enthousiast tot uiteindelijke verklaring gepromoveerd voor een primitieve moraliteit die de mens met sommige zoogdieren zou gemeen hebben. Deze blijken inderdaad een primitieve, welhaast viscerale vorm van meevoelen te vertonen. Ze wordt *emotionele aanstekelijkheid* genoemd en berust louter op simpele, automatische perceptie/actiemechanismen (PAM).

Empathie en Theory of Mind

'*A pity beyond all telling is hid in the heart of love*', luidde het reeds bij William Butler Yeats. Mogelijks gaat het dan om een biologische component van de ethiek waarvan (met enige goede wil) reeds sporen zijn terug te vinden in bepaalde ethologische observaties. Welteverstaan laten we dan wel het ethisch gehalte van de (spiegel)respons op het bekijken van porno en/of geweld buiten beschouwing. Slechts hardnekkige goedgezindigen zullen immers volhouden dat deze zich tot de eerbiedwaardige catharsis beperkt...

Mirror-self-recognition is anderzijds het privilege van bepaalde hogere mammalia zoal niet primaten. Ze wordt noodzakelijke voorwaarde geacht voor (ontwikkeling van) een *theory of mind* (ToM) en van het reflectief vermogen dat eruit kan voortvloeien. Maar de psychoanalyse staat sceptisch tegenover de spiegel, die ze immers als bron van miskennis en/of gezichtsbedrog beschouwt. Onze identiteit is voor sommige analytici uiteindelijk zelfs een fata morgana of een imaginaire fictie. Jacques Lacan brengt het imaginaire herhaaldelijk met ethologische bevindingen (bijv. van Konrad Lorenz of Nico

Tinbergen) in verband. Het speelt ondermeer een rol in baltsgedrag, verdediging tegen predatoren en (de noodzakelijke illusies die bijdragen tot) een veilige gehechtheid.

Voorbij de spiegel

In de psychoanalyse gaat het echter ook (of vooral) om wat *niet* in de spiegel te zien is. Voor haar begint de reis grotendeels (pas) *voorbij* de spiegel. Enigszins provocatief kunnen we stellen dat psychoanalyse begint waar communicatie eindigt en dat begrip niet meer is dan de optelsom van misverstanden (Haruki Murakami). Met dien verstande dat in deze een niet ophefbare paradox werkzaam is. Psychoanalytisch werk kan immers *überhaupt* pas tot stand komen als de illusie van begrip op tijd en stond *good-enough* wordt *waar* genomen!

Elke ontmoeting begint immers met een blik in de spiegel: het zoeken naar geruststelling en herkenning bij de ander-gelijke. Als de moeder door haar *poker-/still face* afstemming en spiegeling opschort is de baby na luttele seconden in *distress*. Onvermijdelijk en binnen de kortste keren echter doet het/de *vreemde* toch zijn intrede. Slechts deze verschijning zet ons aan het denken. Denken welteverstaan in de betekenis die Martin Heidegger er (zoals Wilfred Bion) aan geeft in zijn notoire uitspraak '*De wetenschap denkt niet*'. Bedoeld wordt dan het denken als beluistering en ontvangst van het Zijn in tegenstelling tot die paranoïde ideatie die de dingen in formules tracht te vangen. Volgens Jean François Lyotard maakt de *waarheid* denken *nota bene* dit denken *pijnlijk*.

De Ander

In '*Alice in wonderland*' of '*Through the looking-glass*' leidt Lewis Carroll ons aan gene zijde van de spiegel. Het is een wereld waar de wetten van ruimte en tijd niet gelden, waar *humpty dumpty* evenals diverse andere personages uit *nursery* (sic) *rhymes* regeren. Je hoeft wellicht geen Sherlock Holmes te zijn om in dit 'wonderland' het onbewuste *avant-la-lettre* te herkennen. Dit onbewuste is de radicale alteriteit: de *stranger*, of zelfs de *alien within*. Hij bonkt onverwacht op de deur, bijv als drift of trauma. Of hij overvalt ons als een opake, enigmatische betekenaar. Het is dan de onverstaanbare vreemdeling, de aanwezige die op sprekende wijze naar het afwezige verwijst zoals de vaas een leegte ver-/omhult met 'symbolen en cymbalen'.

Voor Emmanuel Levinas gaat van (het gelaat van) de Ander een ethisch appel uit. Het is de oervorm van een oproep tot verantwoordelijkheid en algemeen menselijke verschijningsvorm van het transcendente. Recenter en vanuit een heel ander perspectief beschouwt Jean-Toussaint Desanti uitgerekend het *onthaal van de ander* als wortel van de ethiek.

Lottekening

Naast het imaginaire (dat we met onze dierlijke broeders delen) zijn bij de mens ook het reële en het symbolische werkzaam. Het dier leeft in een (reële) onmiddellijkheid, waarvan (slechts) de mens zich *nachträglich* bewust wordt. Door zich te onderwerpen

aan de conventie van de taal ontstaat pas (en wel met terugwerkende kracht) het Ding als prototype van het verlorene. Dit verloren 'object' blijft definitief buiten bereik en de mens *is* het onuitroeibare verlangen dit verloren *goed* terug te vinden. Het is een verboden en onmogelijk goed, want het is ongenietbaar zoal niet dodelijk. *Fatal attraction* is aldus des mensen lot. (Ook) wat dat betreft is het voor ons allen *same shit*.

Als wisselgeld voor deze lot-/littekening krijgen we natuurlijk de cultuur cadeau. Deze laat ons o.a. toe denkbelden te ontwikkelen en ze in steeds ruimere kring en aan gestaag toenemende (eerst snelheid, dan) versnelling te verspreiden. We richten ons op en laten ons net zo zeer leiden door wetten en waarden, ideeën en idealen als door onze driften of emoties. Regels begrenzen de micro- en macro-economische huishouding van lustgewin en genieten. Daarzonder waren we veroordeeld tot de natuurstaat met zijn oorlog van allen tegen allen. Onder een laagje culturele vernis blijft deze weliswaar sluimerend woeden. Rwanda en de Balkan zuigen ons onmiddellijk naar afschrikwekkende diepten. Zoals het al in 1968 gezegd werd: '*Onder het plaveisel het moeras*'.

Ratio en de Wil

Er is enerzijds de rationeel geconstrueerde ethiek die is gebaseerd op het Verlichtingsdenken van bijv. Immanuel Kant. Volgens de filosoof uit Königsberg vereist moraliteit dat we andere mensen behandelen als doel op zichzelf en nooit als middel ter verwerkelijking van onze eigen doelen. Bij alle ethische keuzes moet je volgens hem een maxime formuleren en deze onderwerpen aan de test van de categorische imperatief. Vraag is dan: kan mijn maxime dienen als universele wet, d.w.z. als rationeel principe voor iedereen? Voor Kant dient de goedheid te worden gegrondvest op de *rede* en niet op het emotionele.

Andere filosofen leggen de basis van ethiek en liefdevol medeleven in de bestaanservaring van een gemeenschappelijke grond. In onze diepste kern zijn we ongedifferentieerd. De gedeelde ervaring van deze (on)bepaaldheid leidt tot een ethiek van het mededogen die in eerste instantie niet op rationele principes is gebaseerd. Het is dan het noumenale dat ons bindt: de erkenning dat de veelheid van de schijn slechts een fundamenteeler domein aan ons gezicht onttrekt. Voor bijv. Arthur Schopenhauer is ons rationeel bewustzijn geen goddelijke vonk of onafhankelijke macht. Het is slap en secundair: een lamme, ziende man op de schouders van een sterke blinde. De stomme en redeloze (levens)Wil is voor hem het Ding(-an-sich) waar de ethiek rond draait. We zijn overgeleverd aan het woeden van de begeerten en vinden nooit geluk. Elk individueel leven is een zinloze tragedie die eindigt in een onontkoombare dood en slechts de onthechting van Boeddha/Siddharta Gautama biedt hiervoor enig soelaas.

Retoriek en kliniek

Moraal wordt vaak geassocieerd met vaste codes, die eerder onverschillig zijn voor de steeds unieke omstandigheden waarvoor eenieder zich geplaatst voelt. Ethiek zou dan de moraal zijn in een particuliere gedaante: open, reflexief en tot scheppen in staat. Alleszins gaat het in deze (zoals in andere menselijke) materies niet om een exacte wetenschap.

Veeleer betreft het een meer retorisch discours. Retorische argumenten halen zoals bekend niet het niveau van een wetenschappelijke bewijsvoering. Anderzijds verlagen ze zich niet tot sofismen, waarbij instemming van de ander wordt bekomen door vormen van vleierij of intimidatie.

Volgens Gilles-Gaston Granger beschikken we met betrekking tot menselijke feitelijkheden vooral over *klinische* kennis. Hij bedoelt daarmee kennis die in hoge mate afhankelijk is van het talent van de clinicus en die (slechts) betrekking heeft op individuele situaties. Menselijke (en dus ook ethische) kwesties resulteren dan ook uit een unieke en onlosmakelijke verknoping van reële, symbolische en imaginaire elementen. Ze zijn altijd een kwestie van $n = 1$ en het morele oordeel behoort steeds afgewogen te rekenen met het ingewikkelde samenspel van voornoemde dimensies.

Arabesk

Nu we in deze troebele materie de wiskundige taal hebben geïntroduceerd, permitteren we ons bij wijze van afsluitende samenvatting een algebraïsche arabesk: $E = mc^2$.

E staat daarbij voor ethiek. Deze is het resultaat van een soort vermenigvuldiging. De m verwijst naar het meevoelen. Het is een emotie of affect en bevat dan ook een zekere lichamelijke of massa. De c verwijst naar (de lichtsnelheden van) de cultuur. Deze cultuur genereert het Ding waar we op tragische wijze door worden aangetrokken. Omgekeerd wordt de cultuur er tegelijk en onophoudelijk in een exponentiële proliferatie van denkbeelden en principes door veroorzaakt. Tot zover de fabricatie van formule E. Qua idee en met een knipoog naar Mister E.: *q.e.d.*